

ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ ΚΑΙ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

ΤΟΥ Θ. Δ. ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ

Α'

Μέσα στον έρωτασμό της έπιτείου των είκοσι χρόνων από τον θάνατο του Νίκου Καζαντζάκη — αν είναι θεμιτό κανείς να γιορτάζει μία τέτοια θλιβερή έπέτειο, είναι άλλο πράγμα — θα ήθελα να μου έπιτραπεί να προσφέρω μία μαρτυρία για μία από τις βασικές έπιρροές που άσκήθηκαν πάνω στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του συγγραφέα της «Άσκητικής» και που, από ό,τι βλέπω, έχει παρασιωπηθεί όχι μόνο από τον ίδιο τον συγγραφέα, αλλά και από τους μελετητές του έργου του. Πρόκειται για την έπίδραση του Ίωνα Δραγούμη, του Ίδα, τόσο σαν πνευματικής προσωπικότητας, όσο και σαν έκπαιδευτή του «Μεγάλης Ίδέας» στα χρόνια εκείνα που είδανε την τραγική διάψευση αυτής της ιδεολογίας.

Μάταια, πράγματι, θα έπιχειρήσει κανείς να δρει, στις μαρτυρίες για τη ζωή του Νίκου Καζαντζάκη, έπαρκείς ένδείξεις για τον θαυμασμό που έτρεφε ο Κρητικός στον μεγάλο Μακεδόνα. Μερικές πλάγιες — κι όχι πάντα έγκωμιαστικές — υψείς στην «Άναφορά στον Γκρόκο» την αυτοβιογραφία του Καζαντζάκη μία διαστατική πιναλίδα στο διβλίο της «Έλλης Άλεξίου «Για να γίνει Μεγάλο»» όρισμένες μνείες στην αλληλογραφία του. Για τούτο θεωρώ υποχρεωσή μου να αναφέρω, ό,τι τυχαίνει να έχω άποθησαυρίσει, από παιδικές μνήμες, μέσα μου, για τούτη τη σχέση. Ξέρω από αυτές τις άποθησαυρίσεις μου, πως η φίλια του Καζαντζάκη με τον Δραγούμη ήταν και στενή και βαθιά, και πως ο Ίδης άσκησε άποφασιστική έπιρροή στον Καζαντζάκη, πρώτα με τη ζωή και τη στάση του, θε-

μαίνοντας τον αίσιοδοξο, ντισεϊστικό στη σύλληψη του πατριωτισμού του, στην πρώτη περίοδο της ζωής του, και ύστερα, με τον άδικο θάνατό του, στη μεταστροφή του Καζαντζάκη προς έναν πεσσιμιστικό διεθνισμό.

«Η οικογένειά μου έτυχε να έχει στενές σχέσεις με τον Καζαντζάκη. Ο άδελφός της μητέρας μου, ο Κερκυραίος πεζογράφος Ντίνος Θεοτόκης, διατηρούσε σοβαρό συναισθηματικό δεσμό με την Γαλλία, και ο Νίκος Καζαντζάκης ήτανε, στα 1919)1920, ταχτικός έπισκέπτης του σπιτιού μας στην όδο Ήρακλείτου· ο Ίδης έμεινε λίγο πιο πάνω, στην όδο Άναγνωστοπούλου, τότε. Ο πατέρας μου, παυμένος δικαστικός κείνη την έποχή εξ αίτια των βασιλικών του φρονιμάτων, βρισκόταν σε στενή έπαφή με τον Ίωνα Δραγούμη, που μόλις είχε γυρίσει από την έξορία του. Στο σπίτι μας σχετίσθηκε ο Καζαντζάκης με τον Δραγούμη, αν και τον ήξερε από πριν, από την έποχή των άγώνων του δημοτικισμού, την έποχή του συλλόγου «Ο Σολωμός» στο Ήρακλειο και του «Έκπαιδευτικού Όμίλου» στην Άθήνα, που ο Καζαντζάκης είχε

χηματίσει και γραμματέας. Όσοσο, στενή σχέση αναπτύχθηκε ανάμεσα στους δύο άντρες μόνο μετά το 1919.

Θά μπορούσε κανείς να πει πως ο Ίων Δραγούμη άποτελούσε ένα πρότυπο δίου, ένα άρχετυπο φλογερού έθνικισμού για τον Καζαντζάκη εκείνα τα χρόνια της έθνικης έξαρσης, αν και τούς χώριζαν τόσο πολύ τα βενιζελικά. Γιατί ο έθνικισμός του Ίδα είχε μερικά γνωρίσματα που ιδιαίτερα προσέλκυαν τον Καζαντζάκη. Βασίζεταν πριν απ' όλα, τούτος ο έθνικισμός, σε μία ντισεϊκή καταβολή: την πίστη στην φυλετική ύπεροχή του Έλληνισμού άπέναντι στην Τουρκία όσο και στους άλλους βαλκανικούς λαούς. Ο Έλληνισμός, για τον Ίδα, ήτανε η περιούσια έθνότητα κιωτός της ανθρωπιάς, έπιβεβαίωση της θεωρίας πως ύπάρχουν «κυρίαρχες φυλές». Πέρα απ' αυτό, ύπρχε και μία δεύτερη έπαρση, στη συλλογιστική του Δραγούμη: πως ο Ίδης είχε μία άκαμψιοθήτη ύπεροχή συγκρινόμενος με τους άλλους, και πως, μία που αυτός ήταν Έλληνας, η ύπεροχή αυτή άκτινοβολούσε και πάνω σε όλόκληρο το

Έλληνικό Έθνος. Ύπάρχει η γνωστή του φράση: «Άφου δέν τό θέλω έ γ ώ, πως μπορεί να χαθεί τό έθνος μου;».

Έτσι, ο έθνικισμός του Δραγούμη βασίζεταν στον Νίτσε όσο και στον Δαρβίνο, και οι θεωρίες και των δύο στοχαστών ήταν και οικείες και προσφιλείς στον Καζαντζάκη. Ύστερα, ο Ίδης ήτανε πράγματι μία έντυπωσιακή φυσιογνωμία: όμορφος, έξυπνος, άριστοκράτης, πλούσιος, μορφωμένος, δημοτικιστής, μαχητικός, εύφραδής, μαγνητίζε δίους όσους τον γνώριζαν και τούς κατακτούσε με εύκολια. Άλλωστε, τό έργο που άφησε πίσω του, ώχωρό μονάχα αντιφέγγισμα της πολυτάλαντης προσωπικότητάς του ήταν, Μονομαχίες, έρωτες, διαείψεις με τον Βενιζέλο, δέν μπορούσαν να άμαυρώσουν μήτε τον ήρωισμό του στον καιρό του Μακεδονικού Άγώνα, μήτε την πατριωτική του πνευματική άκεραιότητα. Για τον λιγνό, μαραζιάρο, έσωστρεφή διανοούμενο, που ήταν τότε ο Καζαντζάκης, ο Δραγούμη άποτελούσε φωτεινό μετέωρο που πέρασε δίπλα του και τάν άγκίστρωσε στην τροχιά του.

(ΣΥΝΕΧΙΖΕΤΑΙ)

Καθημερινή 9-11-1977

ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ ΚΑΙ ΔΡΑΓΟΥΜΗΣ

ΤΟΥ Θ. Δ. ΦΡΑΓΚΟΠΟΥΛΟΥ

Β' (τελευταίο)

Ο έθνικισμός του Καζαντζάκη ήταν καθαρά «δραγουμικός»: ξεκινούσε από τις λαϊκές παραδόσεις και ρίζες, άγκάλιαζε τό δημοτικιστικό κίνημα σαν ένα ακόμα σημείο αναφοράς της άδιαμφισβήτητης άνοδικής πολιτιστικής πορείας του τόπου, παραδεχόταν την ανάγκη του ταχύρρυθμου έξευρωπαϊσμού μας με τήν γνώση όλων των νέων τάσεων που έπικρατούσαν τότε στα πνευματικά ρεύματα της Εύρώπης, και θεμελιωνόταν σε μία ντισεϊκή ύποτίμηση του Τούρκου και του Βούλγαρου σαν «κατώτερες», άβάρβαρας φυλές. Τόσο ο άγώνας του δημοτικισμού, τότε όσο και ο άγώνας για τήν ολοκλήρωση της άπελευθέρωσης του ύπόδουλου Έλληνισμού, βασίζεταν σε τούτες

τις θεωρούμενες σαν αυταπόδεικτες αλήθειες. Με τήν έλλειψη φανατισμού, που είχανε τόσο ο Καζαντζάκης όσο κι ο Δραγούμης, όταν ήταν δέβαιοι για τήν πνευματική έντιμότητα του συζητητή τους, είχανε καταφέρει, μέσα στην φοβερή αναμώχλευση των πολιτικών παθών, να μήν έρίζουν για τον Βενιζέλο. Με τό θάρρος μάλιστα που διέκρινε τον Καζαντζάκη, συναναστρεφόταν έπιδειχτικά τον αντιβενιζελικό Δραγούμη, όταν ο Ίδης είχε άνώτατη θέση στο βενιζελικό κρατικό μηχανισμό, κείνη την έποχή. Ήταν μία ζείδωρη φίλια, που έκανε τον Καζαντζάκη να αισθάνεται περηφάνεια που άνήκε στον καλύτερο «ελαό κυρίων» της οικουμένης. Και έσφινικά, η καταστροφή: όχι εκείνη της Μικρασίας, αυτή

ήρθε δύο χρόνια άργότερα. Ή καταστροφή, για τον Καζαντζάκη, ήταν η στυγερό δολοφονία του Ίωνα Δραγούμη από άνεύθυνους βενιζελικούς μπράδους, σαν «άντιποινας» για τήν δολοφονική άπάπειρα κατά του Βενιζέλου στον σιδηροδρομικό σταθμό του Παρισιού. Είναι αδύνατο σήμερα να νιώσει κανείς τί κραδασμούς προέβησε, ακόμα και στον ίδιο τον Βενιζέλο, τούτο τό άποτροπιαστικό έγκλημα, πολύ περισσότερο στους φίλους του Ίδα. Ήταν σαν να είχε έκτελεσθεί σήμερα ένα πρόσωπο που συνέωνε τήν προσωπικότητα του Παναγιώτη Κανελλόπουλου με εκείνη του Γιάννη Ρίτσου. Για τον Καζαντζάκη η είδηση ήταν καταλυτική. Έκλαψε σαν μαρό παιδί, πήγε στην κηδεία του — τόλμημα για έναν βενιζελικό! — και, όπως θάλεγε ο Μακρυγιάννης, «σιγάθηκε τό ρωμείο». Λίγο άργότερα (ο Δραγούμης εκτελέστηκε τον Αύγουστο του 1920), ο Βενιζέλος χάνει τις έκλογές, πνιγμένος από τό αίμα του Ίδα, που έκείνος δέν έχυσε. Άλλά από πιο πριν, ο Καζαντζάκης είναι άποφασισμένος να

κάνει μία όριστική άνασθεώρηση της πολιτικής στάσης του. Η τραυματική έμπειρία ενός άδικου φόνου ενός φίλου άδελφικού είναι άσκήτως, και τό λέω αυτό έχοντας έπίγνωση προσωπική. Όταν αυτός ο φίλος μάλιστα έχει τις διαστάσεις ενός πρότυπου δίου, ενός άρχετυπου, μπορεί να λάβει διαστάσεις καταστροφικές. Η καταστροφή του όράματος της Μεγάλης Ίδέας, για τον Καζαντζάκη, συντελέστηκε δύο χρόνια νωρίτερα από ό,τι για τους έπίλοιπους Έλληνες. Η δολοφονία του Ίδα, κάνει τον Καζαντζάκη, σχεδόν μέσα σε μία νύχτα, από ύπερεθνικιστή σε νιχιλιστικό διεθμιστή. Λίγο άργότερα, ο Καζαντζάκης θα γίνει, αν όχι μέλος, πάντως πολύ κοντά προσκείμενος στον κύκλο του Κομμουνιστικού Κόμματος Γερμανίας. Πως άλλωστε να έξηγηθεί τούτη η μεταστροφή από μικροαστό βενιζελικό μεγαλοϊδεάτη σε σπασταριστή; Εφ' όσον η μεγαλοϊδεατική πολιτική του Βενιζέλου ήταν γραφτό να πληρωθεί με τό ακριβότερο αίμα που είχε ο Έλληνισμός, με εκείνο του άγνότερου μεγαλοϊδεάτη της αντιβενιζελικής παράταξης.

τότε τί άρίζει πιά ο βενιζελισμός, η Μεγάλη Ίδέα, τό Ίδιο τό Έθνος, τό Γένος, η Φυλή; Αυτή η στάση είναι και κείνη που προσδιορίζει τήν μεταστροφή του Καζαντζάκη μετά τό 1920, με τήν άποστροφή, τήν περιφρόνηση, τήν απέχθεια σε κάθε τί το «έλλαδικό» και που θα ισχυροποιήσει, μέσα σε μία προσπάθεια άπεγνωσμένης έξαστικέωσης του βασικού του προβλήματος του πολιτικού προσανατολισμού του, όταν κι ο γερμανικός κομμουνισμός τον άπογοητεύσει, τήν τάση της άναζήτησης της λύτρωσής του μέσα από μία μετалоπίση σε καθαρά τοπικιστικά πλαίσια, της ματιάς του, από τά διεθμιστικά παγκόσμια ύψη στον προσδιορισμό της σαν «κρητική».

Αυτή τήν θεωρία τολμώ να προσφέρω για μίαν έξήγηση ψυχολογική φυσικά της τριπλής έξέλιξης της πολιτικής ροαμής του Καζαντζάκη, από ύπερεθνικιστή σε κομμουνιστή και μετά σε άπομονωμένο σκεπτικιστή. Είθε να είχα περισσότερα στοιχεία για τήν στροφή από τις μαρτυρίες των δικών μου για τήν φίλια που ένωσε τον Καζαντζάκη με τον Δραγούμη.

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 10-11-1977